

РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ У ПРОЦЕСІ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗВУКОВИМОВИ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

У статті запропоновано систему навчальних вправ, що ґрунтується на застосуванні вдало дібраних текстів, усталених виразів, українських народних прислів'їв, приказок, загадок, лічилок, скоромовок, примовок, потішок, колядок, римівок, пісень, народних ігор, у яких відображаються особливості матеріальної і духовної культури народу, національного характеру, яка сприяє удосконаленню звуковимови шестирічних першокласників як складової мовленнєвого розвитку молодших школярів.

***Ключові слова:** система навчальних вправ, тексти, усталені вирази, прислів'я, приказки, загадки, лічилки, скоромовки, примовки, потішки, колядки, римівки, пісеньки, удосконалення звуковимови, мовленнєвий розвиток школяра.*

Відповідно до мети і завдань освітньої галузі "Мова і література" у структурі держаного стандарту як одну з основних змістових ліній виділяють соціокультурну, яка передбачає розширення уявлень учнів про культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах України [3, 32].

Ця робота ґрунтується на відповідно дібраних текстах, малих фольклорних жанрах, на спеціально дібраних групах слів, стійких виразах, притаманних українській мові, які використовуються насамперед у побутовому народному мовленні, пов'язаному зі спілкуванням з дітьми.

Однією з найважливіших складових дитячої особистості, на думку М. С. Вашуленка, є її "мовленнєвий розвиток, уміння висловлюватися в життєвих і навчальних ситуаціях" [1, 133].

Проблема розвитку мовлення завжди була у центрі посиленої уваги вітчизняних лінгвістів і методистів (Н. Д. Бабич, І. К. Білодід, О. М. Біляєв, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюх, А. П. Каніщенко, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, М. І. Пентиліук, Л. О. Варзацька, В. О. Собко, В. І. Бадер та ін.).

Успішному розв'язанню цієї проблеми сприяють дисертаційні дослідження (Л. В. Барановська, Л. М. Головата, В. А. Каліш, Г. А. Олійник, Т. П. Рукас, В. Д. Усатий та ін). Однак дослідниками висвітлено питання вдосконалення мовної майстерності тих, хто вже одержав шкільну освіту, учнів середньої, початкової школи, тоді як систематична робота щодо формування й удосконалення мовленнєвої культури, саме учнів першого класу, залишається актуальною і водночас недостатньо розробленою. Окремі аспекти розвитку мовленнєвої культури школярів початкової ланки знаходимо, аналізуючи дослідження методичного характеру: становлення і розвитку орфоепічних норм мовлення молодших школярів (М. С. Вашуленко), прийоми вироблення у дітей навичок україномовного етикету (Р. М. Миронюк), формування орфографічних норм української мови у російськомовних першокласників (Р. І. Черновол-Ткаченко) тощо.

Мовленнєвий розвиток дитини-школяра є досить широке поняття, яке охоплює рівень сформованості звуковимовляння, його відповідності загальноприйнятим орфоепічним нормам української мови, обсяг словниковою запасу і граматичну організацію мовлення.

Вади дитячої звуковимови можуть мати дві основні причини: 1) органічне порушення мовленнєвого апарату; 2) вплив іншої, сусідньої, мови та наявність у середовищі, в якому зростає дитина, місцевих діалектів.

Для першокласників єдиною орфоепічною вимовою стає правильне артикулювання звуків української літературної мови. Спостереження свідчать, що, читаючи, діти досить часто припускаються неточності проговорювання звуків, хоч, здавалося б, цього не повинно бути, адже діти розмовляють по-українськи, їхня щоденна мова – українська, вони живуть в оточенні українців.

Проте не можна не враховувати у навчанні дітей рідної мови впливу діалектного оточення, який відчувається і у формуванні лексичного запасу дітей, і в набутті артикуляційної бази.

Робота над орфоепічним прочитуванням речень у букварний період, як і в подальшому, підпорядковується виконанню важливого завдання початкової школи – виробленню в учнів артикуляційної бази української літературної мови і ознайомленню зі специфікою української графіки, яка знайшла втілення у відомому твердженні про деяку невідповідність між вимовою і написанням. З такою невідповідністю знайомляться уже першокласники: це і співвідношення звука [дз] та буквосполучення дз, це і вживання букви щ для передачі двох звуків [ш] і [ч], це і різне прочитування букв я,ю,є.

Цілеспрямоване проведення орфоепічних вправ було заздалегідь сплановане. Бралось до уваги, що окремого розгляду заслуговують приголосний [г], шиплячий звук [ч], африкати [дж], [дз], [дз']. Зумовлено це тим, що, як показав аналіз усного мовлення учнів експериментальних класів, у їхній артикуляційній базі є відхилення від літературної норми саме у вимові перелічених звуків.

З учителями експериментальних класів було проведено консультативну розмову про потребу неухильного дотримання вимовних норм, оскільки, як відомо, діти наслідують вимову дорослих, мовлення вчителя. Цей захід сприяв тому, що вправи на орфоепічне промовляння проводились із зразковим артикулюванням звуків.

Відповідно до порядку вивчення звуків – букв, передбаченого Букварем і Зошитом для письма, планувалися вправи: на вимову звуків [г], [ч], [ф], [дз], [дж], на тверду вимову губних [в], [м], [п] перед [й]. Опрацювання цього матеріалу здійснювалось за Зошитом № 2 для письма. З метою вироблення виразної артикуляції голосних використовуються скоромовки, чистомовки, українські народних прислів'я, приказки, загадки, лічилки, примовки, потішки, колядки, римівки, пісеньки, ігри.

Практикувалися вправи на тільки на вимову ізольованого звука чи сполук звуків, а й вимову їх у слові. Наприклад, щоб навчити дітей правильно вимовляти твердий [ч], їм пропонувалося робити це окремо і в сполученні з голосними: [а,о,у,е,и], а також у структурі слів: у кінці слова (ніч, річ), перед

голосними [а,о,у,е,и] (час, чоловік, чути, чесний, читанка). Робота над вимовою цього звука продовжувалась і на уроці, на якому опрацьовувалося написання букви щ (Щ). Діти вправлялись у вимові звука [ч] у сполуці з [ш] у словах: дощ, кущ, щока, щука, щавель, пищик, щелепа.

Для вивчення кожного звука готувалися вправи-завдання. Так, перед вивченням звуків [дз], [дз'], що позначаються буквосполученням дз, пропонувалась вправа чи кілька вправ (залежно від підготовки учнів) на зразок: Виконання вправ на правильну артикуляцію звуків [дз], [дз']. Вимовляються африкати у звукосполученнях:

Дза – дзо – дзу – дзи – дзі;

Адз – одз – удз – едз – идз – ідз;

Дзя – дзьо – дзью;

Адзь – одзь – удзь – едзь – идзь – ідзь.

У словах: дзеркало, кукурудза, дзвінок, дзеленчати, дзижчати, гудзик, дзьоб, дзюрчати, дзига, гедзь.

У віршах:

Ми дзвіночки, лісові дзвіночки,

Славим день.

Ми співаєм,

Дзвоном зустрічаєм

День! День! (П.Тичина)

Рано в тиші лісовій

Дзенькнув дзвоник голубий,

І почався у пташок

На галявині урок.

(В.Заєць)

У скоромовках:

Дзінь-дзелень,

дзінь-дзелень,-

дзвонить дзвоник

всенький день.

(П.Мовчан)

У відгадках до загадок:

На городі молода

пишні коси розпліта,

у зеленії хустинки

золоті хова зернинки. (Кукурудза)

У грі “У дзвона”. Кому ж бути “Дзвоном”? А полічимо.

Ішла піна із-за моря,

Стала бить, колотить,

У дзвіночок дзвонить.

Цар, царице, іди геть, королице.

І медок, і сахарок, іди геть, корольок!

Після цього всі стають у коло і беруться за руки. А “Дзвін” посередині. Ходить навхрест туди й сюди і питає:

- Чиї ворота? – Одудові.

- А це чиї такі високі? – Лелечині.

- А тут? – Сиворакшині.

- А ці низенькі? – Перепелині.
- Пустіть мене. – Не пустимо!
- Він відступає і каже:
- Бий, дзвоне, бий, хмару розбий!

Та й кидається з розгону, щоб перервати коло. Якщо вискочить, то всі його ловлять. Хто спіймає, той стає “дзвоном”.

Виконуються вправи на вимову [дж], [дж’].

Африкати вимовляються у звукосполученнях:

джа – ждо – джу – дже – джи – джі;

джу – дже – джу – джа – джи – джі;

дже – джа – джо – джи – джу;

У словах: джміль, бджола, джерело, джура, кинджал, ходжу, раджу, саджати, збуджений, серджуся, годжу.

У віршах: Лісове джерельце, Добре в нього серце.

Всім дає водиці, І звірятку, й птиці,

Дереву, травиці, Квітці і людині,

Тому й не міліє, Дзюркотить, радіє,

І з лісів дзвінкою витіка водою.

Комар

Бідолаха комар застудився: З джерела студениці напився.

Обмотав собі хусткою шию, П’є гарячий відвар з деревію,

Бо дзижчати не може ніяк, Лиш тихесенько чхає в кулак.

(Я.Бенза)

У відгадках до загадок:

По водицю звідусюди йдуть стрімким потоком люди, -

Всім їм сили додало чудодійне... (джерело).

Пооблітала квіточки

В гайочку і в лужку -

Тепер скуштують діточки

Солодкого медку. (Бджола)

Народна творчість

У прислів’ях і приказках:

Одна бджола багато меду не наносить.

Бджола мала, а й та працює.

Бджола летить, де мед пахтить.

Бджоли раді цвіту, люди раді меду.

В кого бджоли, в того і мед.

Добру людину бджола не кусає.

Народна творчість

Щоб домогтися багаторазового повторення складів, слів на фоні підвищеної уваги учнів, варто провести гру “Відлуння”. Спочатку вчитель говорить склад (слово), а учні повторюють його 6-7 разів поступово все тихше і

тихше, імітуючи відлуння. Наприклад, вчитель говорить “Джа”. Учні повторюють “Джа” (голосно), “Джа” (тихіше), “Джа” (ще тихіше), “Джа” (пошепки);

Далі проводиться українська народна гра “Дуб чи качан”: двоє стають один навпроти одного. Котрийсь починає:

- Муха чи бджола? - Бджола.

- Починаймо від чола (та й дасть йому щигля).

І знов питає:

- Муха чи бджола? - Муха.

- Починаймо з вуха (і смикне за вухо).

А далі:

- Дуб чи качан? - Дуб.

- Починаймо тут (потягне за чуба).

А тоді:

- Дуб чи качан? - Качан.

- Качав, качав та й знов почав (хапає того й тормосить, а поборюкавшись, міняються ролями).

Вивчається напам'ять одна із скоромовок на вимову [ж].

При цьому звертається увага на дзвінку вимову [ж] перед глухим [к]:

Жатка жваво жито жне,

Обережний жовтий жук

Жатку жнець не дожене.

З жита виліз на межу.

Жив собі дід Сажка,

На ньому була синя сермяжка,

На голові шапочка,

Під носом капочка,

На сермяжці латочка.

Чи хороша моя казочка?

Читається вірш на чітку вимову шиплячих звуків.

Жабка вчила жабенятко

Жваве квакати в калюжі.

Жабеня сказало жабці:

— Горло вже втомилось дуже.

В. Клен

Ще дощ іде, періщить злива,

щелятко вимокло, як хлющ,

а щиглик, щебетун щасливий,

щебече, пурхнувши на кущ.

Н. Забіла

У всіх випадках вправи супроводжувалися зразковою вимовою вчителя, до якої мали прислухатись учні і наслідувати її.

Зрозуміло, наслідуванням не обмежується навчання правильно артикулювати звуки. Учителі демонстрували і словесно описували роботу

мовних органів, наприклад, при навчанні дітей вимовляти губно-зубний щілинний звук [ф]. Проте до показу артикуляції звуків вони вдавалися лише тоді, коли в звукотворенні беруть участь мовні органи, за роботою яких учні можуть спостерігати. Тому не варто пояснювати дітям, як утворюються звуки [дж] чи [дз] або звуки [г] чи [ґ]; їх творення не піддається візуальному спостереженню. Досвід свідчить, що учні на слух успішно оволодівають вимовою цих звуків.

Зате показом вимови можна виправити неправильне артикулювання деякими учнями звука [с] як міжзубного, у той час як цей звук є зазубним.

Висновки. Експеримент довів, що виконання орфоепічних вправ позитивно впливає на удосконалення звуковимови шестирічних першокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в 1 кл.: Посіб. для вчителя. – К.: Освіта, 2001. – 176 с.
2. Даценко О. А., Олійник С. П. Методика формування правописних навичок у першокласників: навчально-методичний посібник. – Полтава, 2002. – 96 с.
3. Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи. Освітня галузь "Мова і література" Початкова школа, 2001. – №1. – С. 32.
4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
5. Методика викладання української мови: Навч. посібник / За ред. С. І. Дорошенка. – К.: Вища школа, 1992. – С. 197-234.

SUMMARY

In this article the system of training exercises which are based on the usage of successfully chosen texts, idiomatic phrases, ukrainian peoples proverbs, riddles, funnies, counters, carols, songs, rhimes, which reflect the peculiarities of the material and spiritual cultura of the people, national character.

Key words: *system of training exercises, texts, idiomatic phrases, ukrainian peoples proverbs, riddles, funnies, counters, carols, songs, rhimes, which reflect the peculiarities of the material and spiritual cultura, national character, writing actions.*